

Samarbejdsrelationer mellem miljømyndigheder og landbrug ved implementeringen af EU's vandrammedirektiv

Resume og konklusioner
Baggrundsanalyse
Forslag til samarbejdsstruktur og tidsplan

-Delrapport under EU-LIFE projektet AGWAPLAN

Udarbejdet i samarbejde mellem
Århus kommune, Miljøcenter Århus og
Dansk Landbrugsrådgivning
i EU-Life projektet AGWAPLAN

Marts 2007

LIFE05 ENV/DK/000155:

Integrated Protection of Surface and Groundwater in Agricultural Regions (AGWAPLAN)

INDHOLD

FORORD	1
FORMÅL	2
AFGRÆNSNINGER	2
RESUMÉ OG KONKLUSIONER	4
BAGGRUNDSANALYSE – HVAD ER PROBLEMET?	9
FORSLAG TIL SAMARBEJDSSTRUKTUR OG TIDSPLAN	15
Miljøcentrenes rolle i et samarbejde mellem landbrug og miljømyndighed - Oprettelse og ledelse af følgegrupper i oplandet 2007-2010.	16
Kommunernes rolle i et samarbejde mellem landbrug og Statsligt Miljøcenter - Oprettelse og ledelse af kommunale følgegrupper i deloplande 2007-2010	18
Landbrugskonsulenternes rolle i et samarbejde med miljømyndigheder	19
Landmændenes roller i samarbejdet med miljømyndigheder	20
Referencer	21

Denne rapport er udarbejdet med støtte fra Det Europæiske Fællesskabs finansielle instrument LIFE.

This report is prepared with the contribution of the LIFE financial instrument of the European Community.

FORORD

EU har bevilget midler til et dansk projekt, som skal lette implementeringen af Vandrammedirektivet. Projektet, som hedder AGWAPLAN - AGriculture and WAter PLAN, løber i perioden 2005-2008.

I AGWAPLAN skal vi:

1. Fastsætte og implementere miljømål for tre projektområder.
2. Udvikle og afprøve en "Integreret Rådgivning", herunder proces på oplands- og bedriftsniveau.
3. Overvåge og beregne effekten af ændringer i landbrugsdriften.
4. Evaluere, om miljømålene er nået, samt hvad der kræves af teknologiske, organisatoriske, lovgivningsmæssige eller andre ændringer for at nå miljømålene.

Det er Landscentret, Danmarks JordbrugsForskning, Århus Universitet, Miljøcenter Århus og de fire kommuner i de tre projektområder, der samarbejder med tre rådgivningscentre og de lokale landmænd i projektområderne om at finde nye metoder og samarbejdsformer til at sikre både det fremtidige landbrug og et renere vandmiljø.

Nærværende rapport er en undersøgelse under projektets pkt. 2 vedrørende "Integreret Rådgivning". Ved projektets start omfattede begrebet "Integreret Rådgivning", at miljømål skulle integreres i landbrugsrådgivningen. Men projektets resultater har vist, at det er fordelagtigt for både miljømyndigheder og landbruget at tænke ud over bedriftens grænser. Metoderne til at lette implementeringen af Vandrammedirektivet findes ikke kun hos landmændene ude på bedrifterne, men også i en fælles proces mellem oplandets landmænd, samt mellem landbrug og myndigheder på tværs af bedrifter i oplandet.

Den "integrerede rådgivning" håndterer således processer på to niveauer:

- Dels et bedriftsniveau
- Dels et oplandsniveau

Traditionelt arbejder landmanden ud fra bedriftsniveau, mens miljømyndigheden ved kortlægning, planlægning mv. ser overordnet på områdets dannelse, udnyttelsesmuligheder mv. uden i første omgang at tage stilling til, hvordan området er fordelt på bedrifter. Det vil vi i det følgende benævne "oplandsniveau".

Rapporten henvender sig til to målgrupper,

- dels de beslutningstagere, der i den kommende tid skal træffe valg om, hvordan implementeringen af Vandrammedirektivet skal finde sted i Danmark og
- dels til de konsulenter og myndighedspersoner, der skal udføre integreret rådgivning i AGWAPLAN.

Det er forhåbningen, at rapporten kan give inspiration og vejledning til den egentlige gennemførelse af Vandrammedirektivet på oplands- og bedriftsniveau.

Den Integrerede Rådgivningsmetode er i gang med at blive afprøvet i projektet AGWAPLAN, og en evaluering af metodens effekt vil finde sted i forbindelse med en sociologisk undersøgelse i 2008.

FORMÅL

Den Integrerede Rådgivning skal klarlægge, hvor der er handlerum for løsninger, der er optimale for produktion og miljø.

Udviklingen af den integrerede rådgivning omfatter:

- Udvikling af metoder til at lette implementeringen af Vandrammedirektivet på bedrifts- og oplandsniveau.
- Udvikling og implementering af et integreret rådgivningssystem og beslutningsstøtteværktøjer til landmændene for at opnå miljømæssigt bæredygtig brug af N og P og hjælp til at planlægge og implementere GAP på det enkelte landbrug og i det enkelte opland.
- Den integrerede landbrugsrådgivning skal udvikles til at opnå de fastlagte tålegrenser og reduktionsmål for N og P i de tre pilotområder.
- Den integrerede metode skal efter afprøvning evalueres blandt andet i forhold til organiseringen af den integrerede metode, vurdering af virkemidler i Vandrammedirektivet, opnåelse af N- og P-reduktioner samt erfaringerne med implementering af GAP.

Forud for nærværende rapport har AGWAPLAN undersøgt, hvad årsagerne til den manglende implementering af forbedret landbrugspraksis (GAP) er. Der er udført sociologiske undersøgelser af barrierer for implementering af GAP, herunder tekniske, kulturelle, økonomiske, organisatoriske og lovgivningsmæssige barrierer /1/.

AFGRÆNSNINGER

Dette projekt omhandler landbrugs- og miljøforhold. I et bredere perspektiv vil det være relevant at inddrage andre interessenter i et opland. AGWAPLAN'S overvejelser vedrørende samarbejdet mellem landbrug og miljø kan ses som et eksempel på samarbejdet mellem myndighed og interesseorganisationer i de kommende Vand - og Natur-handleplaner.

De sidste års udvikling viser, at der er et tæt samspil mellem Natura 2000 planlægningen og Vandplanerne. Natura 2000 planerne er ikke en del af AGWAPLAN-projektet og vil kun blive berørt afslutningsvist i rapporten.

Det sidste års arbejde med AGWAPLAN har vist, at den Integrerede Rådgivning i høj grad bør være en proces på oplandsniveau. Det betyder, at øvrige interessenter i det åbne land, for eksempel friluftsjakter, bør inddrages i oplandsprocessen. Øvrige interessenter er ikke en del af AGWAPLAN-projektet, og vil derfor kun blive behandlet afslutningsvist i rapporten. Vi har med den Integrerede Rådgivning ønsket at tilbyde en rådgivning, hvor man ser på helheder, det vil sige, hvor man ser på såvel bedrift, familie som omgivelser, når vi arbejder på bedriftsniveau. Det er imidlertid begrænset, hvor dybt vi i metoden går ind i bedrift- og familiedelen af strategien, da der allerede er udarbejdet koncepter til håndtering af denne rådgivning. Udviklingen af Miljøstrategien i den Integrerede Rådgivning er således den bærende i dette koncept. Det bemærkes i øvrigt, at vi, når vi taler miljødelen, kun ser på vandmiljøet og ikke på den tørre natur.

Vi har begrænset os til at se på specifikke problemer i de tre oplande, - eksempelvis ser vi kun på drikkevand i Hinnerup og ikke på problemer med overfladevand.

Vi overvejer kun problemer i forhold til N og P og ikke okker, pesticider, etc.

I projektet har vi valgt at fokusere på en Integreret Rådgivningsmetode til implementering af miljømålene. Andre metoder, for eksempel økonomiske virkemidler, er ikke vurderet og analyseret.

Et centralt element i analysen af barriererne for implementering af Integreret Rådgivning, (se /1/ Noe, mfl., april 2006), er relationerne mellem miljømyndighed og landbrug, herunder især relationerne mellem den lokale rådgivning og landmændene overfor miljømyndigheden.

Mange af de forhold, der beskrives i rapporten, kunne også gælde relationer mellem forskningen og Landscentret i forhold til miljømyndigheder og landmænd. Forskningen og Landscentret vil dog kun blive inddraget i diskussionerne de steder, hvor der er særlige problemstillinger, som vil få direkte betydning for udviklingen af den integrerede rådgivning.

RESUMÉ OG KONKLUSIONER

**Vandrammedirektivet repræsenterer en ændret reguleringsform. Hvor der hidtil overvejende har været national regulering, er der nu med Vandrammedirektivet en højere grad af regulering ud fra oplandets konkrete sårbarhed. Mål og løsnin-
gerne skal bestemmes for de enkelte oplande.**

Vandrammedirektivet vil i nogle oplande medføre betydelige krav til ændret arealanvendelse i det åbne land. Hvis miljømyndigheden indgår i et samarbejde med landbruget og andre relevante interessenter i det åbne land, er der mulighed for at finde løsninger, som både opfylder miljømålene, er optimale for øvrige miljø- og naturinteresser og samtidig er mest hensigtsmæssige for landbruget. For at opnå dette, skal miljømyndighed og landbrug samarbejde i hele processen i følgegrupper eller lignende fast samarbejdsstruktur, som etableres allerede i idéfasen.

Hvorfor samarbejde?

Foreløbige beregninger viser, at der nogle steder skal ske en betydelig ændring i arealanvendelsen for at nå miljømålene. Et eksempel er Norsminde Fjord, hvor foreløbige modelberegninger fra Århus Amt viser, at der skal ske en reduktion på 50 % i kvælstofbelastningen, hvis der skal opnås ”god økologisk tilstand” jvf. /2/.

I skrivende stund er der ikke udmeldt endelige miljømål fra EU-kommisionen til opfyldelse af Vandrammedirektivet, så den nødvendige indsats overfor tilførslen af kvælstof kan blive mindre, men en reduktion på op til 50 % er en udfordring for landbrugets overlevelse, og derfor har landbruget gode grunde til at gå i dialog og finde løsninger, der er mest hensigtsmæssige for produktionen.

Miljømyndighedens formål med at indgå i et samarbejde er, at:

1. Opnå accept af miljømålene og erkendelse af indsatsbehovet hos områdets aktører og ydermere skabe motivation til handling
2. Udnytte mulighederne for en helhedsplan for oplandet, herunder for eksempel yderligere miljø, natur og rekreative muligheder.

1. Forståelse og accept af miljømålene og indsatsbehovet

Miljømålene fastsættes ud fra lokale forhold i oplandet. Kravene skal derfor også formidles lokalt til de berørte parter i oplandet. Dette er nyt, fordi hidtidige krav har været generelt meldt ud på nationalt plan eller direkte til den enkelte bedrift (for eksempel i forbindelse med miljøgodkendelser).

Det er en stor opgave for miljømyndighederne at formidle og dokumentere behovet for ændringer. Der skal gøres en indsats for at overføre forståelse og accept af de beregnede miljømål og indsatsbehovet. Hvis miljømyndigheden indgår i et samarbejdsforløb med landbruget, har miljømyndigheden et forum og en proces, hvorigennem der kan opnås forståelse og accept i landbruget.

Der næst forestår der en opgave i at sørge for, at der sker en implementering af miljømålene. Hvis miljømyndighederne har samarbejdet med interessenterne i planarbejdet og opnået forstå-

else og accept af miljømålene, er der mulighed for samarbejde omkring implementering. Det handler ikke om, *at* der skal ske en reduktion, men *hvordan* der skal ske en reduktion.

2. Helhedsplan for oplandet, herunder yderligere miljø, natur og rekreative muligheder

I et samarbejdsforum kan miljømyndighedens og lodsejernes øvrige ønsker til eksempelvis natur og miljø introduceres og indgå i scenarier for opnåelse af miljømålene. Miljømålene betyder, at der nogle steder skal ske en meget omfattende ændring i arealanvendelse i området, og det giver miljømyndighederne en unik chance for at skabe sammenhængende naturområder eller at få tilgodeset andre interesser i det åbne land.

I indsatsplaner til drikkevandsbeskyttelse inddrages berørte parter (VFL § 13). I indsatsplanerne er der erfaringer med at opnå forståelse og accept samt at samarbejde om både planlægning og implementering. Disse erfaringer mener vi bør anvendes og kopieres til arbejdet med Vand- og Handleplaner. I EU-LIFE projektet AGWAPLAN arbejdes der med to processer for at integrere landbrugs- og miljøhensyn: En proces på bedriftsniveau og en proces på oplandsniveau. AGWAPLAN omhandler kun landbrug og miljø, men i et bredere perspektiv vil det være relevant at håndtere alle interesser, når der – som ved Vandrammedirektivet – skal ske betydelige ændringer i oplandets arealanvendelse.

AGWAPLAN

EU har bevilget midler til et dansk projekt, som skal lette implementeringen af Vandrammedirektivet. Projektet, som hedder AGWAPLAN, støttes af EU's LIFE-midler med 1 mio. EURO. Projektet løber i perioden 2005-2008.

I AGWAPLAN skal vi:

1. Fastsætte og implementere miljømål for tre projektområder.
2. Udvikle og afprøve en "Integreret Rådgivning", herunder proces på oplands- og bedriftsniveau.
3. Overvåge og beregne effekten af ændringer i landbrugsdriften.
4. Evaluere, om miljømålene er nået, samt hvad der kræves af teknologiske, organisatoriske, lovgivningsmæssige eller andre ændringer for at nå miljømålene.

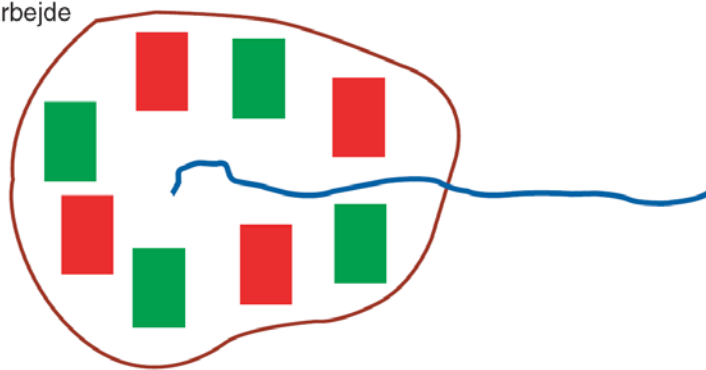
Lokale landmænd i de tre projektområder, tre rådgivningscentre, Landscentret, Danmarks JordbrugsForskning og Århus Amt (fra januar 2007 Miljøcenter Århus) som miljømyndighed samarbejder om at finde nye metoder og samarbejdsformer til at sikre både det fremtidige landbrug og et renere vandmiljø.

Begrundelser for samarbejde

Hvis der ikke samarbejdes lokalt, kunne konsekvenserne for landbruget i eksemplet Norsminde Fjord være, at de enkelte landbrugsbedrifter blev nødt til at ændre arealanvendelsen på nogle jorde - til afgrøder med mindre belastning - samt tage jorde ud af drift for at opfylde miljømålet.

Hvis miljømyndighederne ikke samarbejder med landbruget, vil de landbrugsmæssige tiltag være spredt ud fra de individuelle bedrifters produktionsmæssige hensyn.

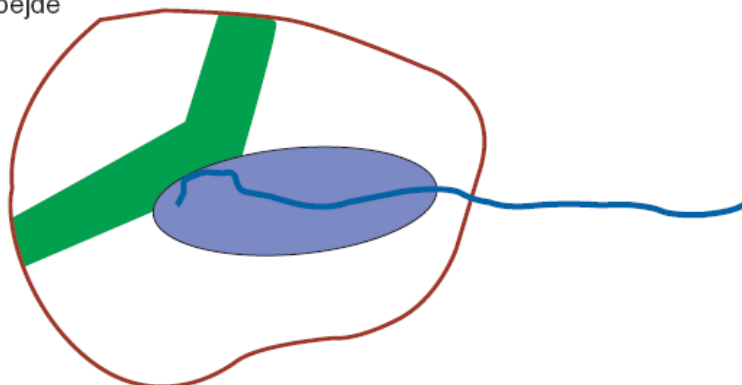
Uden samarbejde

Figur 1. *Eksempel på, at ændringerne i arealanvendelse bliver spredte og individuelle uden samarbejde. Miljømålene nås ved, at der tages jord ud af drift (røde områder) og implementeres mere miljøvenlig drift på andre (grønne områder).*

Selv om miljømålet nås ved disse spredte tiltag, er løsningen ikke nødvendigvis optimal for hverken landbruget eller for natur- og miljøinteresser. Hvis miljømålene skal nås ved spredte tiltag på de enkelte bedrifter, kan konsekvensen blive, at produktionerne ikke kan opretholdes. Samtidig udnytter de spredte løsninger ikke potentialet for at skabe sammenhængende naturområder, etc.

Med samarbejde

Figur 2. *Formålet med samarbejde er at opnå, at ændringerne i arealanvendelse ved samarbejde giver mulighed for sammenhængende naturområder og bedre produktionsbetingelser. Miljømålene nås ved, at der tages jord ud af drift til eksempelvis et vådområde (blåt felt) og implementeres mere miljøvenlig drift i en sammenhængende grøn kile (grønt felt).*

Hvis der derimod oprettes et samarbejde mellem myndighed og landbrug, er der mulighed for at søge at opnå optimale løsninger. I figuren er vist et eksempel hvor der opstår en mulighed for at oprette et vådområde og sammenhængende grønne områder, for eksempel skov. Det vil sige, at miljømyndigheden ved at indgå i samarbejde opnår en ændret arealanvendelse, som samlet set er optimal for miljø- og naturinteresser. Landbruget opnår løsninger på oplandsniveau, som samtidig betyder, at de enkelte bedrifter har mulighed for i højere grad at producere på sammenhængende arealer. De arealer, der er taget ud af drift, er måske dem, der giver mindst udbytte eller er mest sårbare, så miljømålet nemmest og billigst nås ved en indsats her.

Hvordan samarbejde?

Løsninger for et opland findes i en proces, hvor involverede parter har indsigt i – og forståelse for – de øvrige parters mål og strategier.

Både landbrug og miljømyndighed skal aktivt formulere de løsningsmuligheder, de kan se, og derefter gennem en proces finde den optimale løsning. Hvis der i en proces skal findes optimale løsninger, skal der være en fælles forståelse af problemet, dets omfang og årsagssammenhænge. Hvis landbruget skal handle hensigtsmæssigt i forhold til miljømålene, skal landbruget og den enkelte landmand have kendskab til mekanismerne bag de lokale miljøproblemer og mulighederne for at indfri miljømålene. Kendskab til miljøprocesser er desuden afgørende for de enkelte bedrífers mulighed for at implementere miljøvenlig drift, blandt andet de driftstiltag, som ikke kan kontrolleres (eksempler på miljøtiltag, der ikke er kontrollerbare, kan være optimale gødningssudbringsningstidspunkter, optimale jordbehandlingstidspunkter, etc. - tiltag som kræver en omhyggelig driftsledelse, men som der kun i begrænset omfang kan lovgives omkring). Miljømyndigheden skal tilsvarende have kendskab til landbrugets præmisser og udviklingsmuligheder lokalt for at finde – eller regne på – løsninger.

Følgegrupper bør etableres allerede i idéfasen

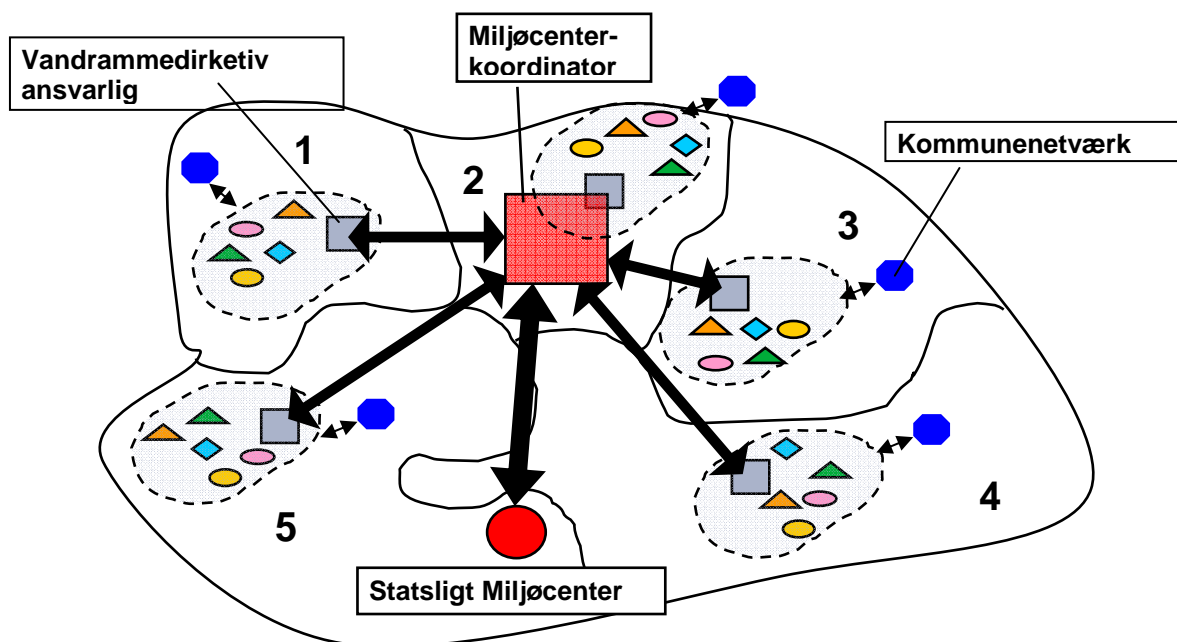
Det er vigtigt, at miljømyndighedens plangrundlag, det vil for eksempel sige anvendte modeller – er i stand til at håndtere de scenarier for løsninger, parterne ser. Derfor bør parterne så tidligt som muligt formulere, hvilke problemer og løsningsmuligheder de ser. Hvis landbruget for eksempel mener, at et vådområde vil være en løsningsmulighed, og miljømyndigheden ser for eksempel betydelige naturværdier i et sådant vådområde, så bør kortlægningen (modellerne) tilrettelægges, så det er muligt at svare på, om et vådområde kan bidrage til at nå miljømålene. Det vil sige, at samarbejdet skal begynde tidligt i processen. Der, hvor der foretages en ”problemformulering” af forholdene i området. Altså senest i idéfasen i forhold til vandrammedirektivet og Natura 2000.

Et samarbejde kræver, at der etableres en samarbejdsstruktur på oplandsniveau. Der findes imidlertid ikke en oplagt eksisterende etableret samarbejdsstruktur mellem landbrug og miljømyndigheder, som man kan tage afsæt i. De eksisterende strukturer, som kunne være relevante – kommuner, koordinationsfora, pumpelaug etc. – er sporadiske, ikke repræsentative eller ikke sammenfaldende med oplandsgrænserne. Den mest nærliggende struktur for samarbejdet mellem miljø og landbrug er, at miljømyndigheden i det pågældende opland etablerer et samarbejde med landbrugsrådgivninger og landøkonomiske foreninger inden for oplandet.

Det er meget vigtigt for et kontinuerligt og fagligt velfunderet stykke arbejde fra myndigheds- side, at Miljøcentre og kommunerne arbejder tæt sammen i hele processen, det vil sige fra idéfase og frem til, at handleplanerne er gennemført. Tilsvarende er det vigtigt, at der etableres samarbejder med interessenterne i det åbne land. Dette for at opnå indsigt og erkendelser af de løsningsmuligheder et opland har. Samarbejdet bør etableres tidligt i arbejdet, det vil sige allerede i forbindelse med idéfasen, og det bør køre i en fortløbende proces i en fast struktur. Det vil eksempelvis sige en følgegruppe eller lignende veldefineret forum, som arbejder i hele planperioden.

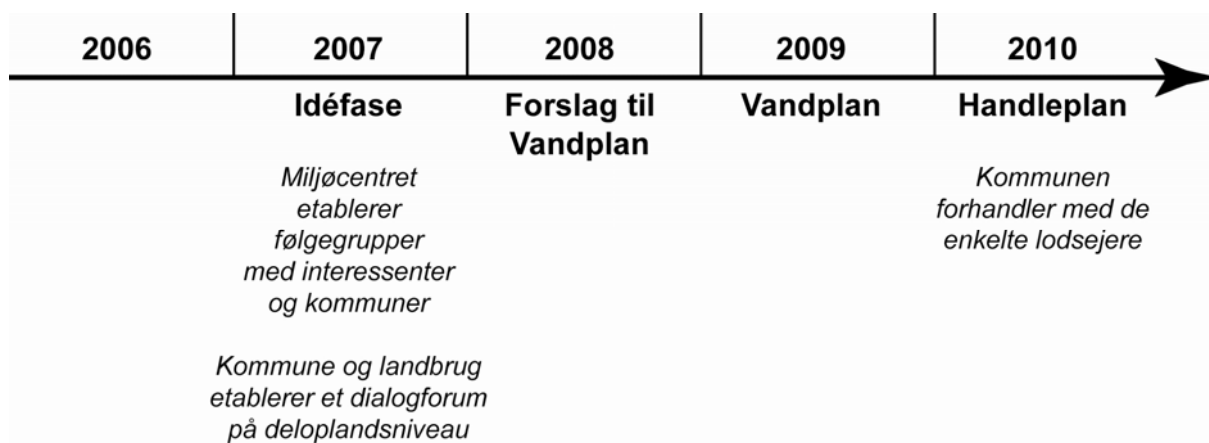
Et eksempel på, hvordan man kan organisere sig fra en interessents side fremgår af nedenstående figur.

Interessenternes samarbejdsstruktur

Figur 3. Interessenterne (landbruget) organiserer sig i de lokale foreninger. De udpeger en "Miljøcenterkordinator", som kan repræsentere det samlede opland, blandt andet i en oplandsfølgegruppe oprettet af Miljøcenteret. De øvrige udpegede konsulenter fra de deloplandende skal sikre det interne lokale samarbejde mellem foreningens landmænd på tværs af bedriftsniveau. Fx med det mål at finde løsninger på oplandsniveau.

Miljømyndighedernes samarbejdsstruktur

Figur 4. Ud fra resultaterne i AGWAPLAN foreslås det, at det statslige miljøcenter etablerer følgegruppe med interessenter, eksempelvis med de konsulenter, der er udpeget til at påtage sig opgaven for landbruget. Tilsvarende fremgår det, at der parallelt foreslås etableret et dialogforum på deloplandsniveau, hvor kommunen har ansvaret for at etablere strukturen.

BAGGRUNDSANALYSE – HVAD ER PROBLEMET?

Vi har i AGWAPLAN undersøgt, hvad årsagerne til den manglende implementering af forbedret landbrugspraksis er. Der er udført sociologiske undersøgelser af barrierer for implementering, herunder tekniske, kulturelle, økonomiske, organisatoriske og lovgivningsmæssige barrierer, se /1/ (Noe, 2006).

Efterfølgende har vi i AGWAPLAN arbejdet videre med fastlæggelse af barriererne for samarbejde mellem landbrug og miljø med henblik på implementering af Vandrammedirektivet. Arbejdet er udført på baggrund af en workshopstruktur med deltagelse af miljømyndighed, forskning, landbrugsrådgivning og landmænd.

Arbejdet har vist, at udfordringerne for samarbejde kan stilles op i følgende seks punkter:

- 1. Forskellige mål og strategier**
- 2. Manglende samarbejde omkring problemforståelse og løsninger på bedrifts- og oplandsniveau**
- 3. Manglende struktur på oplandsniveau**
- 4. Manglende miljø i rådgivningen**
- 5. Manglende viden og forståelse**
- 6. Manglende lokal forankring**

1. Forskellige mål og strategier

Grundlaget for et konstruktivt samarbejde er en erkendelse af, at aktørernes primære mål og strategier er forskellige.

Den ”Integrerede Rådgivning” skal give et redskab til at klarlægge, hvor aktørerne har interesseforskelle og sammenfald, og derved klarlægge handlerummet for at nå løsninger, der er optimale for produktion og miljø.

Miljømyndigheden har primært til opgave at varetage miljøets interesser, mens landbruget primært har produktionsmæssige interesser. Hermed ikke sagt, at det *kun* er disse forhold, der er opstillet som mål. Landbruget tager også miljøhensyn, og miljømyndigheden har også overordnede samfundsøkonomiske interesser at tage hensyn til.

En sociologisk undersøgelse /1/ viste, at de strategier landmænd bruger til driften er forskellige, og at dette har konsekvenser for tilrettelæggelsen af kommunikation og virkemidler i Vandrammedirektivet.

Tilsvarende er der inden for miljømyndigheden og landbrugsrådgivningen forskellige faggrupper med forskellige opgaver (mål). Det betyder, at deres hidtidige erfaringer med samarbejde og kommunikation med landbruget er forskellige. I figur 5 er der vist nogle eksempler på forskellige strategier, i dette tilfælde kommunikationsmidler.

Der skal indledningsvis i samarbejdet arbejdes bevidst med forskellige mål og strategier. Hvis der i samarbejdet ikke afsættes tid til at opnå en erkendelse af interessenternes strategier og mål, bliver det strategierne, der er til diskussion i stedet for en fremadrettet diskussion af indsatserne. Hvis der er opbygget en forståelse af de øvrige interessenters strategier og mål, vil diskussionen omhandle, *hvordan* målene nås og ikke *om* målene skal nås.

Miljømyndighed

Kommunikationsmiddel

Naturgenopretningsprojekter	Dialog og forhandling om løsningsmuligheder
Indsatsplaner til drikkevandsbeskyttelse	Samarbejde og dialog i følgegrupper
Administration af overfladevand	Ingen samarbejde eller dialog. (Udmelding af krav, indirekte kontrol af opfyldelse)

Landmænd

Kommunikationsmiddel

Erfaringsbaseret landmand	Kommunikerer via eksempler, høj faglighed
Planlægningsorienteret landmand	Kommunikerer via generel viden, for eksempel statistik og modelscenarier
Moderne virksomhedslandmand	Kommunikerer via økonomiske argumenter

Landbrugskonsulent

Kommunikationsmiddel

Miljøkonsulent	Variierende fra miljøgodkendelser til hele bedriftsplaner (for eksempel naturplaner)
Fagkonsulent	Faglig rådgivning på detaljeret niveau
Økonomi/strategikonsulent	Helhedsbetragtninger, dog traditionelt ikke miljø...

Figur 5. Eksempler på interessenternes respektive strategier inden for samarbejde mellem miljø og landbrug/den overvejende måde at kommunikere med anden part på.
Kilde: /1/ Noe, et al, april 2006.

2. Manglende samarbejde omkring problemforståelse og løsninger på bedrifts- og oplandsniveau

Som følge af de forskellige opgaver og mål har der historisk ikke været lagt op til et egentlig samarbejde mellem miljømyndighed og landbrug. Der har været kontakt mellem myndigheden og landbruget blandt andet via ansøgninger, godkendelser, tilladelser, kontrol, etc. og via særlige projekter, for eksempel naturgenopretningsprojekter, indsatsplaner til drikkevandsbeskyttelse mv. Herudover har der været kontakt i forbindelse med, at landbruget har givet indspil til regionplanerne. I forbindelse med denne kontakt har der været forhandlinger, men et egentligt samarbejde, hvor man starter med at skabe en fælles problemforståelse og derefter i fællesskab finder løsninger, har der ikke været.

Der er brug for en ny form for samarbejde, hvor landbrug og miljømyndighed meget tidligt i forløbet med at kortlægge og udarbejde vandplaner koordinerer og drøfter mulighederne for løsninger, som optimerer områdets anvendelse for både miljø- og landbrugsinteresser. Traditionelt arbejder landmanden ud fra bedriftsniveau, mens miljømyndigheden ved kortlægning, planlægning mv. ser overordnet på områdets geologiske dannelse, naturværdier, beskyttelseszoner mv. uden i første omgang at tage stilling til, hvordan området er fordelt på bedrifter. Det vil vi i det følgende benævne "oplandsniveau". I forbindelse med miljømål og indsatsplaner arbejdes der med udgangspunkt i et opland. Først senere – i forbindelse med handleplanerne bevæger myndighederne sig ned på et bedriftsniveau.

Implementeringen af Vandrammedirektivet tvinger landmændene til at afbalancere både de miljømæssige og de økonomiske forhold og herunder ikke kun at overveje miljøpåvirkningen på bedriftsniveau, men også på oplandsniveau. Dette er en ny fremgangsmåde, fordi N og P tilførslen fra landbrug i øjeblikket hovedsageligt er reguleret på nationalt niveau og implementeret ved ensartede generelle krav til den enkelte bedrift uanset, om bedriften ligger i et sårbart område eller ikke. Først i forbindelse med miljøgodkendelser af husdyrproduktion oplever landmænd i dag en differentieret behandling på baggrund af områdernes faktiske sårbarhed. Der er således

traditionelt ikke taget hensyn til regionale og lokale forhold med mindre, man ændrer på den faktiske produktion.

Når der skal nås nogle miljømål på oplandsniveau, vil det som regel være hensigtsmæssigt for såvel landbrug som miljømyndighed at se på problemer og muligheder ud fra en oplandstilgang. Det vil give mulighed for at finde løsninger, hvor der for eksempel sker en reduktion af næringsstoffer, der hvor effekten er størst ("hotspots"). Samtidig er der mulighed for at finde løsninger på tværs af bedrifter og dermed som sidegevinst få sammenhængende naturområder, for eksempel vådområder.

Hvis der ønskes løsninger, som er optimale for både miljø og landbrug, kræves en fælles problemforståelse og generel motivation for at finde løsninger på både bedrifts- og oplandsniveau.

3. Behov for en struktur på oplandsniveau

Der findes ikke en eksisterende platform for samarbejde. De eksisterende strukturer, som kunne være relevante – kommuner, koordinationsfora, pumpelaug etc. – er sporadiske, ikke repræsentative eller ikke sammenfaldende med oplandsgrænserne.

Den nødvendige struktur skal bidrage til en fælles forståelse af områdets problemer og løsningsmuligheder. Det fordrer en struktur, hvor der er mulighed for videnerførsel mellem landbrug og miljømyndighed. (Da Miljøcentre er teknokratier, vil det sige en struktur, hvor fagpersoner kan vidensudveksle løbende i processen). Hvis der skal opnås en forståelse, skal det være de samme personer, der er gennemgående i arbejdsperioden, som i dette tilfælde er for eksempel hele vandplanlægningsperioden. Det er således ikke nødvendigt at etablere en ny organisationsform mellem landbrugs- og miljøinteresser; for eksempel kan en følgegruppestruktur opfylde kravene til samarbejde.

Vandrammedirektivet definerer et antal vandoplande i Danmark. Vandoplandene udgør en overordnet struktur, hvor der er mulighed for en overordnet kommunikation og koordinering for eksempel i en følgegruppe. Men til et samarbejde, hvor der skal opnås en fælles forståelse mellem interessenter og peges på løsningsmuligheder, er disse oplande imidlertid ikke operationelle qua deres størrelse. De er for store til, at de berørte parter kan finde fælles løsningsforslag.

Det er hensigtsmæssigt at oprette en samarbejdsstruktur, der tager udgangspunkt i for eksempel det topografiske opland til et mindre vandløb, en sø, et nitratfølsomt område etc. Områdets størrelse vil afhænge af områdets sårbarhed og næringsstofbidrag til det samlede opland.

Til sidst i denne rapport er der et mere uddybende forslag til samarbejdsstruktur for oplande og deloplande.

Natura 2000-oplandene har også indflydelse på valg af samarbejdsstruktur. Da AGWAPLAN kun omhandler landbrug og miljø, vil vi ikke komme nærmere ind på koordineringen med Natura 2000 her.

Endelig vil miljømålenes detaljeringniveau have betydning for samarbejdsstrukturen. Behovet for samarbejde afhænger eksempelvis af, om der på sigt stilles reduktionskrav på oplandsniveau eller til den enkelte bedrift. Løsninger på oplandsniveau er hensigtsmæssige for både miljø og landbrug. Det kan betyde sammenhængende naturområder på de mest hensigtsmæssige lokaliteter. Og for landbrugene betyder det, at de undgår krav om en generel reduktion på alle arealer. For at det sidste skal kunne lade sig gøre, skal kravene stilles på både oplands- og bedriftsniveau. Men miljømyndigheden skal være åben overfor – og arbejde aktivt for, at løsningerne findes på oplandsniveau.

4. Manglende miljø i rådgivningen

Landbrugsrådgivningen er traditionelt landbrugsfaglig og produktionsøkonomisk orienteret. I AGWAPLAN arbejder vi med, at rådgivningen skal have styrket det såkaldte ”tredje ben”. Det vil sige, at rådgivningen, ud over produktionsøkonomiske forhold og landmandens ønsker til fremtiden, skal inddrage de miljømæssige betingelser i langt højere grad end nu.

Ved at integrere miljømålene i landbrugsrådgivningen undgår man, at miljøkravene kommer som en overraskelse, der virker som en bremse for landmandens øvrige planlægning. Samtidig giver det tidlige kendskab til miljøkravene landmændene mulighed for at handle proaktivt.

For at nå miljømålene arbejdes der i projektet ud fra en tese om, at landmændene implementerer en forbedret landbrugspraksis (GAP) med koordineret støtte fra landbrugsrådgivningen og miljømyndigheden. Der er derfor i AGWAPLAN udviklet et datainformationssystem, der integrerer miljø- og produktionsdata på både bedrifts- og oplandsniveau. Derudover er der udarbejdet en GAP-manual, hvor oplysninger om effekten af forskellige miljøvenlige landbrugspraksiser er samlet.

5. Manglende viden og forståelse

Vi har i AGWAPLAN undersøgt, hvad årsagerne til den manglende implementering af forbedret landbrugspraksis (GAP) er. Der er udført sociologiske undersøgelser af barrierer for implementering af GAP /1/.

Barriereundersøgelsen viser, at de fleste landmænd ikke tillægger miljømæssig bæredygtighed en selvstændig værdi. Kun driftsmæssige argumenter tæller i dag, når man skal have landmænd til at optimere på de muligheder, der ligger i at behandle næringsstofferne som en begrænset ressource. Skal landmændene tænke i miljømæssige bæredygtigheder, skal de i vid udstrækning også kunne se fordelene for deres egen drift. Det er en udfordring for den integrerede rådgivning at vise, at fremtidssikret landbrugsdrift er afhængig af en god miljømæssig tilstand i oplandet.

I arbejdet med at finde løsninger på oplandsniveau vil der være behov for en langt større grad af videnoverførsel:

- fra landbrug til miljømyndighed og
- fra miljømyndighed til landbrug

Fra landbrug til miljømyndighed

Miljømyndigheden skal kunne tage stilling til, hvilke løsninger der er optimale for både drikkevand, overfladevand og natur. Det kræver, at miljømyndigheden tildeles en indsigt i lokale forhold og landbrugsbetingelser, som ikke kun omfatter relationen mellem næringsstofkredsløb og dyrkningsteknik, men også områdets muligheder for GAP på tværs af skel og ejendomme, det vil sige historie, økonomi, dyrkningsstrategier etc.

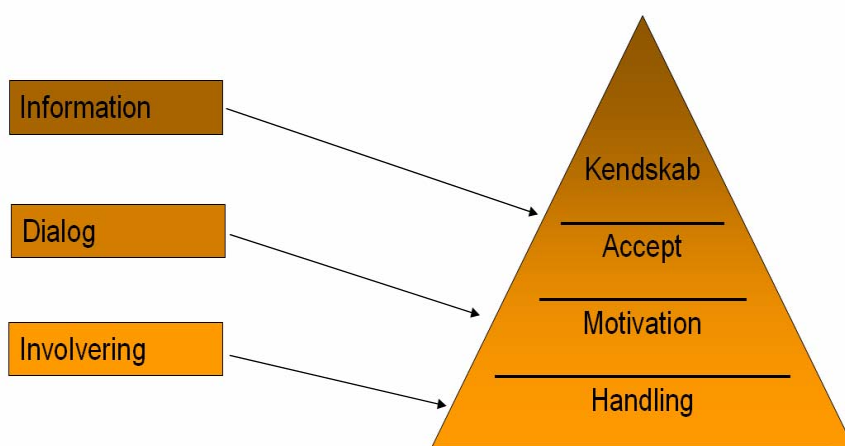
Fra miljømyndighed til landbrug

For at landmanden kan handle optimalt i forhold til miljøet, er det nødvendigt at overføre viden til landbruget om recipienterne og dens sårbarhed. Den nuværende struktur mellem miljø og landbrug betyder, at landmanden bliver tilført begrænset viden om og forståelse for miljøproblemerne, og hvad han/hun kan gøre for at løse dem. Der er ikke tradition for, at miljømyndigheden overfører viden om for eksempel vandkredsløbet og transport af næringsstoffer i relation til landbrugspraksis.

En anden grund til, at miljømyndigheden skal overføre viden til landbruget, er, at hvis der mellem landmændene i et opland skal være en proces, hvor der afsøges løsningsmuligheder på tværs af bedrifter, skal landmændene have indsigt i miljøprocesserne, der gør dem i stand til at kunne vurdere og sammenligne effekten af forskellige løsningsforslag.

Manglende mulighed for at kontrollere

GAP er et system af handlinger, som tilsammen kan betyde, at udvaskningen af næringsstoffer reduceres. Miljømyndighedens muligheder for at kontrollere GAP er begrænset (for eksempel tidspunktet for pløjning), derfor kræves der forståelse og tillid mellem parterne som sikring (kontrol) for, at tiltagene faktisk vil blive anvendt optimalt. For at dette kan lade sig gøre, skal der som anført ovenfor overføres viden, men også motiveres og opbygges et tillidsforhold. Den nødvendige indsats kan ses af figur 6. Hvis der ønskes ændret adfærd (handling), skal man ikke blot informere, men også have dialog og involvere aktøren. Det er ikke nødvendigvis miljømyndigheden, der skal udføre denne indsats, det kan for eksempel også være landbrugsrådgivningen. Men i det omfang miljømyndigheden ikke kan kontrollere GAP, skal miljømyndigheden have tillid til, at der ude i oplandet er tilstrækkeligt kendskab, accept og motivation til, at der rent faktisk bliver udført GAP i tilstrækkeligt omfang. Det er derfor nødvendigt for miljømyndigheden at arbejde for, og sikre sig at denne kommunikation finder sted i oplandet.

Forandringskommunikation: Ændret adfærd kræver involvering

For at finde løsninger i et samarbejde er det nødvendigt med en dialog og involvering af parter. Det er ikke nok at informere, hvis der ønskes ændret adfærd. Miljømyndigheden skal længere ned i trekanten og involvere interessenterne.

6. Manglende lokal forankring

I det ovenstående har vi diskuteret behov for, at landbruget får viden om miljøforhold og forståelse og accept af miljømålene. Derudover omfatter oplandet andre aktører og brugere, som bliver berørt af de ændringer i arealanvendelsen, der er en konsekvens af Vandrammedirektivet.

”Lokal forankring” anvendes her som en betegnelse for en proces, hvor der sker en oplysning og involvering af lokalsamfundet. Målet med den lokale forankring er at give lokalsamfundet en forståelse for ændringer og medindflydelse på udvikling af arealanvendelsen. Den lokale forankring kan åbne mulighederne for, at finansiering af ny arealanvendelse kan hentes i andre sektorer. Eksempelvis kan etablering af rekreative områder som en sø, en skov eller lignende være et offentligt anlæg. Muligvis kan der være andre erhvervs muligheder, eksempelvis en golf-

bane med begrænset næringsstofbelastning, der kan være en del af løsningen til opnåelse af miljømålene.

FORSLAG TIL SAMARBEJDSSTRUKTUR OG TIDSPLAN

Forslag til struktur, proces og succeskriterier ved udarbejdelse af vandplaner og handleplaner - med særlig vægt på opstarten, det vil sige idéfasen

AGWAPLAN har vist, at der er begrænset tradition for samarbejde mellem miljø og landbrug. Der mangler en struktur til samarbejdet og der mangler videnoverførsel mellem landbruget og miljø.

Disse udfordringer skal en ”proces på oplandsniveau” være med til at løse. I processen arbejder vi på flere niveauer

- dels et oplandsniveau, hvor miljøcentrene er initiativtagere
- dels et deloplandsniveau, hvor kommunerne er initiativtagere

Nedenstående møderækker er konkrete forslag til møder med parterne i forbindelse med implementeringen af Vandrammedirektiv og Natura 2000. Visionen er at landmændene (og andre berørte parter) skal kunne handle miljømæssigt optimalt og kunne komme med forslag til tiltag på bedrifts- og oplandsniveau.

Miljøcentrenes rolle i et samarbejde mellem landbrug og miljømyndighed - Oprettelse og ledelse af følgegrupper i oplandet 2007-2010.

Den forudgående analyse i nærværende rapport viser, at mellem miljøcentret, kommunerne og de berørte parter i et givent vandopland er der behov for

- en fast samarbejdsstruktur
- at sikre løbende videnoverførsel.

Vi foreslår at Miljøcentrene etablerer et forum for kommuner og repræsentanter for berørte parter med henblik på samarbejde og videnoverførsel i hvert vandopland (eksempelvis Gudenå-oplandet). Det enkelte Miljøcenter skal sikre at, der sker en videnoverførsel til kommune og interessenternes repræsentanter. Fora skal derfor helst bestå af tekniske repræsentanter.

En følgegruppestructur opfylder behovet for samarbejde og videnoverførsel. Det er vigtigt at være opmærksom på, at følgegruppemøderne ikke kun skal have orienterende karakter, da det er nødvendigt med omfattende dialog og videnoverførsel, for at udnytte de muligheder der er for både miljø- og landbrugsinteresser.

Miljøcentrene har ikke mulighed for at have direkte kontakt med de enkelte landmænd, men derimod kun ressourcer til at samarbejde med repræsentanter for landbruget på oplandsniveau. Kommunerne og landbrugskonsulenterne bliver Miljøcenterets ambassadører i felten (på deloplandsniveau), hvor de skal sikre at:

1. slutbrugerne har tilstrækkelig viden til at vurdere effekten af forskellige landbrugspraksis, samt at de
2. har kompetencer til at forstå scenarier og selv foreslå løsninger på oplandsniveau/ på tværs af bedrifter.

Via følgegruppestructuren skal Miljøcentrene arbejde for, at kommunemedarbejdere og landbrugsrepræsentanter får kompetencer til at gennemføre sådanne processer.

Særligt omkring idefasen:

Ved tidlig inddragelse af aktørerne kan der nås en fælles forståelse for de mål og strategier der stilles op og en mulighed for at finde frem til løsninger der tilgodeser aktørernes forskellige interesser. En tidlig involvering vil ydermere betyde at de aktører der skal implementere handlingsplanerne får ejerskab til de overordnede mål.

Første møde vedrørende idefasen

”Kulturer mødes, tillidsopbygning, videnoverførsel”.

Det vil være hensigtsmæssigt at indkalde til første møde inden idefasens start juni 2007:

På dette møde kan man:

- a) aftale forløb og proces for idefasen og den videre proces
- b) præsentere det datagrundlag der er kendt i forhold til den aktuelle vandplan
- c) præsentere de tanker der er gjort i forhold til valg af modeller – fordele og begrænsninger
- d) parterne præsenterer udvikling/ strategier/ seneste plangrundlag i området.

Andet møde vedrørende idefasen**”Fælles billeder, skitser til miljømål, fremlæggelse af scenarier”.**

Indspil fra alle berørte parter. Hvilke mål og strategier har man fra de forskellige aktørers side?

Til inspiration kan det overvejes, at man for at sikre fælles billeder af udfordringen allerede på dette tidlige tidspunkt tager en fælles køretur i oplandet for at visualisere de tanker, man allerede med den forhåndenværende viden om oplandet overvejer i forhold til mulig indsats.

Skitser til miljømål præsenteres

Tredje møde og frem

Herefter løbene kontakt dog minimum 2 møder om året frem til såvel første generations vandplaner og handleplaner er færdige

Succeskriteriet for følgegruppen:

- At kommuner og øvrige centrale aktører har en viden og et fora hvor scenarier for implementering af mål kan diskuteres.
- At Miljøcentre og øvrige repræsentanter for natur- og miljøinteresser opnår, at de nødvendige ændringer i arealanvendelse har et bredere natur- og miljømæssigt sigte.
- At landbruget opnår, at det stadig er muligt at dyrke landbrug, selv i områder, hvor miljømålene medfører høje krav til reduktion af næringsstofbelastningen.
- At Miljøcenterets Vandplaner tager udgangspunkt i lokale forhold. Miljøcentrene bør således udover miljøforhold have et kendskab til regionale forhold vedr. landbrugsstruktur, turisme, øvrig erhvervsstruktur. Dette kendskab kan opnås via arbejdet i følgegruppen.

Kommunernes rolle i et samarbejde mellem landbrug og Statsligt Miljøcenter - Oprettelse og ledelse af kommunale følgegrupper i deloplande 2007-2010

Kommunen skal indbyde berørte parter til samarbejde. Formål, tidsplan og succeskriterier for de kommunale følgegrupper/ ”deloplandsfølgegrupper” er overordnet de samme som beskrevet ovenfor for Miljøcenterenes oplandsfølgegrupper.

I skrivende stund er det uvist, hvordan første generation af vandplanerne udmøntes. Det er ikke besluttet, hvilke størrelser deloplandene skal have, eller om eventuelle reduktionskrav til næringsstofbelastning vil blive stillet generelt til alle bedrifter eller til det samlede opland eller begge dele. Det er heller ikke klart, om det bliver nødvendigt at foretage en prioritering af indsatser/indsatsområder. Disse betingelser har betydning for, hvilken udfordring de berørte parter samt kommunen som ansvarlig for handleplanerne står over for.

Det er kommunerne, der skal implementere handleplanerne, og da Miljøcentrene ikke har ressourcer til at kommunikere med alle aktører på deloplandsniveau, bliver det kommunerne, der skal sørge for samarbejdsstrukturer og videnovertførsel til landmændene og øvrige aktører, som skal implementere planerne. Det vil sige, at kommunerne selv skal have et højt vidensniveau.

Kommunerne skal derfor:

- Deltage med repræsentanter i Miljøcenterenes følgegrupper for oplandene.
- Forstå og videreformidle miljømål og miljøprocesser til handleplanens aktører.
- Bidrage til at der bliver opbygget viden hos berørte parter i et omfang, der gør dem i stand til at implementere miljømålene og handle miljømæssigt optimalt. Herunder at aktørerne har et vidensniveau, som gør dem i stand til at fremlægge scenarier/ foreslå indsatser i Miljøcenterenes følgegrupper for det samlede opland.
- Etablere følgegrupper på deloplandsniveau. Evt. en underopdeling til operationelle størrelser hvis deloplandene er for store. Operationelle størrelser vil sige, at aktørerne har et ejerskab, viden og motivation til at diskutere og bidrage med kompetente forslag til, hvordan miljømålene nås.
- Sammen med deloplandsfølgegruppen at udarbejde en kommunikationsstrategi for det samlede forløb (lokal forankring).
- Tage stilling til, hvilke indsatser kommunen selv ønsker og indarbejde dette i kommuneplanerne, for dermed at sikre, at kommunen ikke alene bliver bundet af de økonomiske prioriteringer i indsatser, som miljøcentrene fremlægger i vandplanerne
- Samarbejde med øvrige aktører om forslag til indsatser, som er optimale for både miljø- og landbrugsinteresser (og/eller andre interesser). Samt at viderebringe dette til miljøcentrene inden vandplanforslagene er færdigbearbejdede, det vil sige i idéfasen. Derfor er tidlig dialog er nødvendig, og oprettelse af deloplandsfølgegrupper bør ske allerede i 2007.

Deltagere i deloplandsfølgegrupperne

Landbrugsrepræsentanter (og repræsentanter for øvrige interesser og erhverv). Antal: Et ”antal konsulenter” svarende til, at de kan videreformidle og holde kontakten med de enkelte landmænd. Miljøcentrene er derudover teknisk repræsentant i den kommunale følgegruppe, hvis der er behov. Kommunen indkalder og er ansvarlige for ”anden møderække”.

Tager udgangspunkt i lokale forhold. Kommune skal videreføre den overordnede indsatsplan for vandområderne og sørge for at virkemidlerne forankres lokalt, f.eks. på den enkelte landbrugsbedrift.

Landbrugskonsulenternes rolle i et samarbejde med miljømyndigheder

AGWAPLAN har vist, at landbrugskonsulenterne har en meget central rolle i implementeringen af Vandrammedirektivet. De landbrugskonsulenter, der har specialiseret sig i miljøarbejdet, er stærke faglige sparringsparter for både Miljøcentre, kommuner og landmænd. Samtidig har konsulenterne en afgørende rolle for landmændene i deres overvejelser om, hvordan miljømålene nås.

Landbrugskonsulenterne har/kan tilegne sig de kompetencer, der er nødvendige for at operere på både oplandsniveau og bedriftsniveau. Landbrugskonsulenterne kan forstå og jonglere med de forskellige scenarier, der kan komme i spil, samt kommunikere med både miljømyndigheder og landmænd om fordele og ulemper i scenarierne. Samtidig har landbrugskonsulenterne landmændenes tillid. Konsulenterne kan derfor mediere begge parter ønsker og facilitere, at miljømålene bliver implementeret.

Landbrugskonsulenterne kan via deres opgaver og organisering indgå i den faste samarbejdsstruktur, som AGWAPLAN viser, der er brug for. Landbrugskonsulenterne kan samtidig via deres kompetencer og opgaver i landbruget stå for videnoverførsel til landbruget, som er nødvendig for, at landmændene i højere grad kan handle miljømæssigt optimalt og tænke i løsningsforslag på oplandsniveau. Repræsentanter for landbrugskonsulenterne bør inddrages i Miljøcentrenes følgegrupper tidligt i forløbet og derved sikre, at der sker en reel involvering af landbruget i vandplanlægningen.

Landbrugskonsulenterne bør:

- Etablere samarbejdsstruktur inden for landbrugets egne rækker. Samarbejdsstrukturerne bør svare til Miljøcentrenes og kommunernes inddeling i hovedoplande og deloplande. Denne interne samarbejdsstruktur giver mulighed for at finde løsninger på tværs af bedrifter de steder, hvor det er billigst, og hvor der er størst effekt i et givet opland.
- Deltage med repræsentanter i Miljøcentrenes følgegrupper på vandområdeniveau.
- Forstå og videreformidle miljømål og miljøprocesser til landmænd.
- Udføre ”Integreret Rådgivning” på bedriftsniveau, herunder udarbejde miljøstrategi med udgangspunkt i en strategisk helhedsplan, hvor der tages hensyn til de produktionsøkonomiske forhold, landmandsfamiliens ønsker til fremtiden og det miljømæssige udgangspunkt for det konkrete område. De skal vurdere mulighederne for GAP på den enkelte bedrift samt afsøge mulighederne for at nå miljømålene med tiltag, som omfatter flere bedrifter, eksempelvis vådområder og skovområder.
- Iværksætte borgermøder, markvandring etc. (Lokal forankring).

Succeskriterier:

- At landmændene har en viden og et fora, hvor scenarier for implementering af mål kan diskuteres.
- At landbruget har dyrkningsmuligheder selv i områder, hvor miljømålene medfører høje krav til reduktion af næringsstofbelastningen.
- At Miljøcenterets Vandplaner tager udgangspunkt i lokale forhold.

Landmændenes roller i samarbejdet med miljømyndigheder

AGWAPLAN har vist, at det er vigtigt for landmændene ikke blot at blive orienteret om miljømålene. De vil have indsigt, og de vil involveres. Får de indflydelse, er vejen til ejerskab til miljømålene banet.

En vej til dette er, at landmændene eller repræsentanter for landmændene deltager i arbejdsgrupper, hvor de forholder sig til målene og til hvilke løsninger på bedriftsniveau og oplandsniveau, der eventuelle kan findes. Et sådant samarbejde kan eventuelt finde sted i samarbejde med andre sektorer og interesser i det åbne land.

Landbruget bør i følge erfaringerne fra AGWAPLAN:

- Involveres og tilføres et vidensniveau, som gør dem i stand til at deltage aktivt og kompetent i følgegrupper og deloplandsfølgegrupper via repræsentanter.
- Få indsigt og tillid til fagligheden bag miljømålene.
- Få udarbejdet en miljøstrategi for virksomheden, herunder at
- afsøge mulighederne for at nå miljømålene på egen bedrift og/eller i oplandet.
- Implementere miljømålene.

Referencer

- /1/ Noe, Egon, m.fl., 2006, Barrierer for Integreret Rådgivning
http://www.agwaplan.dk/NR/rdonlyres/C13432CF-B90D-4878-9824-0C2B24A67295/0/Agwaplan_2_1_barriererap_IR.pdf
- /2/ Notat om reduktionsmål for kvælstof til Norsminde Fjord:
http://www.agwaplan.dk/NR/rdonlyres/F9C45F3F-B2F7-4E1C-90EA-AECD71DEF0D4/0/Task11_NorsmindeFjord_226.PDF
- /3/ www.agwaplan.dk